

Theologie en geesteswetenschappen: tussen geloof en cultuur

In dit artikel wil ik een bijdrage leveren aan de discussie over de theoretische implicaties en de praktische gevolgen van de bestuurlijke beslissing aan meerdere Nederlandse universiteiten om de discipline theologie en/of religiestudies organisatorisch te huisvesten binnen de faculteit geesteswetenschappen. Mijn bijdrage is die van een theoloog die overtuigd is van de eigenheid en het bestaansrecht van het vakgebied theologie binnen de academie, en die het geluk kent – of moeten we zeggen het ongeluk? – decaan te zijn van een van de weinige faculteiten theologie die in Nederland nog als zelfstandige organisatorische entiteit overeind gebleven zijn te midden van de steeds verder gaande integratie van het vakgebied theologie, respectievelijk religiestudies, in de geesteswetenschappen.

In wat volgt wil ik eerst een poging ondernemen om te verwoorden wat ik versta onder het wetenschapsgebied ‘geesteswetenschappen’. Ik ga op dit eerste punt vrij uitvoerig in, omdat het geen zin heeft de hierna volgende vragen te stellen als men geen duidelijk beeld heeft van wat geesteswetenschappen zijn. In een tweede punt wil ik onderzoeken hoe het vakgebied ‘theologie’ zich daartoe verhoudt of kan verhouden: is theologie verwant met de geesteswetenschappen? Kan ze erin geïntegreerd worden? Kan ze iets leren of ontvangen van de geesteswetenschappen? En omgekeerd, heeft ze iets te bieden aan de geesteswetenschappen? Ten slotte wil ik iets zeggen over de praktische gevolgen van de toenemende organisatorische integratie van de theologie in de geesteswetenschappen.

1. Geesteswetenschappen: eenheid en verscheidenheid

Wanneer je als theoloog – of zelfs gewoon als academicus – probeert te weten te komen wat men dient te verstaan onder ‘geesteswetenschappen’, dan stel je een grote verscheidenheid van meningen vast. Spontaan zou ik denken dat het studieobject van de geesteswetenschappen alle expressies betreft van de menselijke geest die zich binnen de tijd en ruimte van de menselijke geschiedenis voordoen, zoals taal, literatuur, alle soorten kunsten, rechtssystemen, politieke systemen, religies, enzovoort. Bijgevolg ben ik geneigd tot de geesteswetenschappen de vakken te rekenen die vroeger thuishoorden in de Faculteit Letteren, evenals de filosofie en de theologie.

Wanneer ik te rade ga bij instanties die het zouden moeten weten, dan stel ik bijvoorbeeld vast dat het Nederlandse NWO-gebied Geesteswetenschappen (NWO = Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek) op zijn website geen moeite doet om uit te leggen wat het onder geesteswetenschappen verstaat, maar wel zegt onderzoek te stimuleren op de volgende wetenschapsgebieden: geschiedenis, kunstgeschiedenis, archeologie, taal, spraak en logica, literatuurwetenschap, religiewetenschap, filosofie en film-, muziek- en theaterwetenschap. Theologie wordt zelfs niet vermeld, maar wellicht wordt die in de ogen van de stellers als behorend tot het gebied religiewetenschap gerekend? Een blik op de websites van de faculteiten geesteswetenschappen van de Nederlandse universiteiten laat de bezoeker eveneens in het ongewisse over wat men precies onder die term verstaat. Hun websites beperken zich tot een opsomming van de disciplines die daaronder vallen, dit laatste overigens met nogal wat onderlinge verschillen.

De auteurs van de publicatie *Geëngageerde geesteswetenschappen* (2002), Wiebe Bijker en Ben Peperkamp, erkennen dat het wetenschapsgebied geesteswetenschappen “een brede waaier aan disciplines en subdisciplines herbergt die veelal eigen onderzoekstradities hebben, nationa-

le en internationale publicatiekanalen”. Ze wijzen erop dat de beleidsstukken van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en nwo de volgende disciplines tot de geesteswetenschappen rekenen: “de taal- en cultuurstudies (voorheen de ‘x-se taal- en letterkunde’), taalwetenschap of linguïstiek, archeologie, geschiedenis, kunstgeschiedenis, wijsbegeerte, godgeleerdheid en godsdienstwetenschap. Genoemd worden bovendien: de muziek-, theater- en filmwetenschappen, en de (algemene) kunst-, cultuur-, literatuur-, media, gender- en communicatiewetenschappen”. De auteurs vinden het “verleidelijk te speculeren over hetgeen deze diversiteit aan wetenschapsgebieden zou verbinden”, en ze wijzen op twee mogelijkheden: allereerst het gemeenschappelijk kernobject van de geesteswetenschappen, namelijk “de bestudering van uitingen van de menselijke geest, opgevat als representaties en interpretaties van de wereld”; en vervolgens “de gemeenschappelijke onderzoekspremissen: geesteswetenschappers zouden bij hun onderzoek vertrekken vanuit gelijksoortige benaderingswijzen of gedeelde hermeneutische beginselen”. Maar ze vinden dit soort overwegingen keer op keer problematisch. De cohesie van de geesteswetenschappen is slechts beperkt, zeker wanneer men ook empirisch en sociologisch georiënteerde benaderingswijzen in de beschouwing betreft of reflecteert op geformaliseerde dimensies van bijvoorbeeld de moderne taalkunde. Ze leggen zich erbij neer dat de geesteswetenschappen een zeer ingewikkeld geheel van benaderingen en onderwerpen vormen en geven dus niet toe aan wat ze “de verleiding” noemen om zoiets als de gemeenschappelijke grondslag, de epistemologische vooronderstellingen of de geëigende benaderingswijze of methode van de geesteswetenschappen te formuleren. Wat hier ‘verleiding’ genoemd wordt, acht ik evenwel een kritische noodzaak, een wetenschapstheoretisch probleem dat op zijn minst onze aandacht verdient.¹

De Nederlandse Basisclassificatie (NBC) (vierde uitgave van 2004), die is opgezet om de onderwerpsontslui-

ting door wetenschappelijke bibliotheken gezamenlijk te kunnen uitvoeren en die een goed beeld geeft van de actuele ontwikkeling en vertakking van de wetenschappen, laat enerzijds zien dat het huis van de wetenschap steeds verder uitdijt in afzonderlijke wetenschappen en zich kenmerkt door een toenemende specialisatie, maar doet anderzijds toch een poging om die onder te brengen in vier grote groepen of families, te weten geesteswetenschappen, exacte wetenschappen, technische wetenschappen en sociale wetenschappen.² Merkwaardigerwijs worden de communicatiewetenschap én de filosofie apart genoemd vóór de vier genoemde families; ze lijken dus om een of andere reden een apart statuut te krijgen.³ Het lijkt me duidelijk dat die vier groepen tot twee maal twee verwante wetenschapsdomeinen kunnen herleid worden. De technische wetenschappen zijn gefundeerd op de exacte wetenschappen en beogen er de praktisch-technische toepassingen van te formuleren. Exacte wetenschappen en technische wetenschappen verhouden zich tot elkaar als fundamentele en toegepaste wetenschappen. De sociale wetenschappen hebben zich ‘ontvoogd’ van de geesteswetenschappen omdat ze vooral de mens als sociaal wezen beogen te bestuderen, en wellicht ook omdat een aantal disciplines een andere methode hanteert.

Het ligt bijgevolg voor de hand deze vierdeling terug te koppelen naar het onderscheid dat de Duitse filosoof Wilhelm Dilthey in zijn *Einleitung in die Geisteswissenschaften* (1883)⁴ heeft voorgesteld, namelijk dat tussen natuurwetenschappen en geesteswetenschappen, die respectievelijk als onderzoeksobject de ‘natuur’ hebben en (de uitingen van) de (menselijke) ‘geest’ die zich in de loop van de geschiedenis hebben voorgedaan.⁵ Daaraan beantwoordt volgens hem een eigen onderzoeksmethode. Natuurwetenschappen proberen de verschijnselen in de natuur te *verklaren* als toepassingen van algemene wetten die door het experiment bevestigd of geverifieerd kunnen worden. Geesteswetenschappen daarentegen hanteren een herme-

neutische methode (onder meer onder invloed van Schleiermacher): de geesteswetenschapper probeert de historisch-maatschappelijke werkelijkheid, het geestesproduct van de mens, te *begrijpen*. Omdat hijzelf een mens is, kan hij zich in een hermeneutisch proces de expressies van andere personen en menselijke culturen (in tijd en ruimte) eigen maken. De geesteswetenschapper heeft dus een zekere (menselijke) affiniteit met zijn onderzoeksobject, op grond waarvan hij kan begrijpen.⁶ De natuurwetenschapper staat neutraal tegenover zijn onderzoeksobject en wordt er niet door 'beroerd' of geraakt. Geesteswetenschappelijke kennis kan niet geverifieerd worden zoals natuurlijke processen dat kunnen en heeft dus een andere zekerheidsgraad dan de kennis die bereikt wordt in de natuurwetenschappen. De kennis die via de geesteswetenschappen bereikt wordt, is dus niet 'rationeel' in de zin van empirisch of experimenteel verifieerbaar, maar wel 'redelijk', omdat de geesteswetenschap zich in haar kennisverwerving bedient van onderzoeksmethoden die de toets der (wetenschappelijke) redelijkheid kunnen doorstaan.

De voorstelling van Dilthey is contextueel bepaald en enigszins gedateerd: hij hoorde thuis in de Duitse universitaire traditie en probeerde een tegengewicht te bieden aan de dominantie van de natuurwetenschappen en het groeiende succes van de technische wetenschappen in zijn tijd. Hij stelde natuurwetenschappen en geesteswetenschappen zozeer tegenover elkaar, dat hun samenhang en het klassieke ideaal van een uiteindelijke eenheid van de kennis naar de achtergrond werden geschoven.⁷ Toch lijkt het onderscheid tussen natuurwetenschappen (ook nog genoemd positieve of exacte wetenschappen) en geesteswetenschappen (in het Frans *sciences humaines*, in het Engels *humanities*, soms ook mens- en cultuurwetenschappen genoemd) en dus de relatieve autonomie van beide wetenschapsdomeinen ook vandaag legitiem. Niet voor niets wijst de term geesteswetenschappen op zoiets als 'geest', in onderscheid met de 'materie'. Een filosofische vooron-

derstelling van het handhaven van de relatieve autonomie van het wetenschapsdomein geesteswetenschappen is dus de aanname dat 'geest' een aspect is van de werkelijkheid dat niet reduceerbaar is tot de materie.

In zijn interessante essay dat de uitdagende titel draagt 'Hoeveel geest kan de wetenschap verdragen?', noemt de biofysicus Juleon Schins 'materie' dat aspect van de realiteit dat gehoorzaamt aan kwantitatief-wiskundige wetten en 'geest' dat aspect van de realiteit dat verantwoordelijk is voor de invulling van de keuzes die de natuurwetenschappen openlaten. Geest en materie zijn niet twee 'dingen' (zoals het dualisme beweert), maar twee aspecten van dezelfde werkelijkheid. Die aspecten zijn in de realiteit niet gescheiden, maar slechts in het menselijk kenvermogen.⁸ Zo zijn bijvoorbeeld het brein en het bewustzijn in de mens niet gescheiden, maar om het unieke van het menselijk wezen te begrijpen dient men beide aspecten te onderscheiden en het bewustzijn niet te reduceren tot (de complexe werking van) de hersenen. Uiteraard kan het bestaan van de menselijke geest niet bewezen worden (in de zin van een positief-wetenschappelijk bewijs). Hij is een postulaat dat toelaat het verschijnsel mens als individu en sociaal wezen in zijn historische ontwikkeling te begrijpen. Dit grondpostulaat van de geesteswetenschappen, met name dat er, onderscheiden van de materie maar er niet van gescheiden, ook zoiets als 'geest' bestaat, maakt de geesteswetenschappen niet noodzakelijk onwetenschappelijk. Ook positieve of exacte wetenschappen gaan uit van een aantal postulaten, bijvoorbeeld dat er zoiets als 'wetmatigheid' is in de natuur, dat het heelal ontstaan is uit de big bang of de oerknal (of is dat slechts een theorie?), dat lichtsnelheid constant is, dat alleen wat observeerbaar analyseerbaar is, dat er verbanden te leggen zijn tussen waargenomen elementen (bijvoorbeeld indien a, dan b), dat men in de wetenschap alles moet tellen en berekenen, en dat wat niet berekend kan worden berekenbaar moet gemaakt worden (dus: alles is berekenbaar te maken), enzovoort.⁹ Of om het met de

woorden van Sander Bais van de Universiteit van Amsterdam te zeggen: “Het primaire postulaat van de natuurwetenschap blijft dat de natuur zelf objectief is, en dat daarom een belangrijk doel van de menselijke beschaving is om de structuur en werking van de natuur in al zijn hoedanigheden te doorgronden”.¹⁰

Juleon Schins wil bovendien een synthese bouwen van natuur- en geesteswetenschappen en dat lijkt me prijzenswaardig. Hij doet dit op grond van wat hij noemt het geest-postulaat, dat hij als volgt formuleert: “de menselijke geest is niet materieel en heeft de eigenschap invloed uit te oefenen op en geïnformeerd te worden door materiële processen in de hersenen: deze geest is bron van bewustzijn, vrijheid, en (wiskundig) creatieve denkkraft”.¹¹ Hij doet daarbij een beroep op het Aristotelisch hylemorfisme,¹² opgepoetst met eigentijdse quantum-mechanische inzichten en gecombineerd met het geest-postulaat. Hij is van oordeel dat zijn filosofisch model niet alleen een verklaring biedt voor een aantal recente wetenschappelijke ontdekkingen (op het terrein van de biologie, de wiskunde en de natuurkunde) die moeilijk te plaatsen zijn in een puur materialistisch wereldbeeld, maar dat het tevens een eenvoudige verklaring biedt waarom de wetenschappen in twee hoofdgroepen zijn ingedeeld: natuur- en geesteswetenschappen. De natuurwetenschappen onderzoeken de wiskundig-kwantitatieve wetmatigheid in de wereld (de materiële oorzakelijkheid), en geesteswetenschappen onderzoeken de kwalitatieve wetmatigheid in de wereld (de formele oorzakelijkheid).¹³

Me dunkt dat een reflectie over wat ‘geest’ betekent een voorwaarde is om te komen tot een kentheoretische rechtvaardiging van de geldigheid van de geesteswetenschappelijke kennis en van de wetenschappelijke methode die ze hanteert, en tot een rechtvaardiging van de interne coherentie en de maatschappelijke relevantie van het wetenschapsdomein van de geesteswetenschappen. In die zin lijkt me de aanwezigheid van filosofie en theologie binnen de gees-

teswetenschappen eerder wenselijk: ze reiken de geesteswetenschappen elementen aan om zichzelf te legitimeren.

2. *Theologie en geesteswetenschappen*

Daarmee komen we tot een tweede vraag: hoe verhoudt de theologie zich tot de geesteswetenschappen? Of nog preciezer: hoort de theologie thuis in de geesteswetenschappen? Ik ben geneigd bevestigend te antwoorden op die vraag, en wel om twee redenen. Ten eerste, samen met de filosofie (althans in haar klassieke gestalte), gaat theologie uit van dezelfde benadering van de werkelijkheid als de geesteswetenschappen, namelijk van het onderscheid én de samenhang tussen materie en geest – ook al beseft ik dat niet alle geesteswetenschappers die stelling onderschrijven. Ten tweede, theologie deelt fundamenteel dezelfde *hermeneutische* benadering van het object dat ze bestudeert: theologie verstaat zich als een bepaalde, rationele, modaliteit van *fides quaerens intellectum*, het geloof dat zoekt te ‘begrijpen’. Er is dus een zekere affiniteit tussen theologie en geesteswetenschappen en daarom hoeven theologen niet bang te zijn voor de geesteswetenschappen. Sander Bais zegt terecht: “De grote uitdagingen voor de theologie komen eigenlijk minder uit de hoek van de filosofie en de menswetenschappen, dan uit de meer banale hoek van de natuurwetenschappen met hun materialistisch gefundeerde wereldbeeld.”¹⁴

Ook al hoort de theologie thuis binnen de geesteswetenschappen, ze heeft er nochtans een eigen plaats, een relatieve zelfstandigheid. Ze heeft een eigen onderzoeksgebied (object), namelijk de werkelijkheid van God en zijn omgang met de schepping en de mens. Theologie is primair een *logos* over *Theos*, een redelijk betoog over God, *scientia Dei*. Ze heeft eigen uitgangspunten bij de studie van haar onderzoeksobject: mogelijkheid van openbaring, een God die zich kenbaar maakt, tot en met het incarnatorisch beginsel, dat de voorwaarde is van geloof en de kerkelijke

dimensie van haar onderzoek. Ik wijs in dit verband naar het recente document van de Internationale Theologische Commissie (ITC): wat zijn de voorwaarden of criteria om te kunnen spreken van een katholieke theologie?¹⁵ Theologie dient bijvoorbeeld rekening te houden met het Woord van God vervat in de Heilige Schrift, de *sensus fidelium*, de apostolische Traditie, het kerkelijk magisterium, de eisen van de rede, en de tekenen van de tijd.

Omwille van haar uitgangspunten en haar 'gebrek' aan een strikt wetenschappelijke methode, hebben sommigen hun twijfels over het wetenschappelijk karakter van de theologie en willen haar uitsluiten van toegang tot onderzoeksgelden of zelfs van de academie.¹⁶ Maar ze staat daarin niet alleen: is filosofie een wetenschap? Verdienen geesteswetenschappen het label 'wetenschappelijk'? Alles hangt af van wat men onder 'wetenschap' verstaat en hoe men de eenheid en de verscheidenheid van de wetenschappen opvat. Hoe men daarover denkt, vloeit voort uit overwegingen, al dan niet gecombineerd, betreffende het object van de wetenschappen en betreffende de methode om kennis te verwerven. De vraag is of er uiteindelijk één object van onderzoek is (de materie in haar mathematische structuur: materialisme) of méér (materie én geest, natuur én geschiedenis) en of men kan volstaan met één universele methode (de kwantitatief-wiskundige methode van de natuurwetenschap) dan wel met nog andere (*verstehende* of teleologische methodes). We willen hier een pleidooi houden voor een (relatief) wetenschappelijk pluralisme, dat rekening houdt met de veelzijdige complexiteit van de werkelijkheid, zonder daarbij tekort te doen aan de eisen van de rede en de redelijkheid en zonder de vraag naar de band tussen natuurwetenschappen en geesteswetenschappen te veronachtzamen. Wetenschap is immers ook een historisch bepaald en gegroeid begrip.

Wat ontvangt de theologie van de overige wetenschappen? Strikt genomen beschikt de theologie niet over een eigen

methodologie (uitgezonderd de hierboven genoemde uitgangspunten), maar ze ontleent die aan andere geesteswetenschappen, zoals de methoden van de historische wetenschap, taalwetenschap, literatuurwetenschap, filosofie, en zelfs andere menswetenschappen. Deze wetenschappen reiken haar niet enkel methoden aan, maar ook inhouden, vragen en gegevens, waarmee de theologie rekening houdt in haar pogingen om de geloofstraditie verstaanbaar te maken voor de hedendaagse cultuur. Theologie is op zich al een multidisciplinaire onderneming. Dat maakt haar ook geschikt om in dialoog te treden met de overige geesteswetenschappelijke disciplines.¹⁷ Omwille van deze dialoog heeft de theologie er belang bij een plaats te krijgen binnen de academie. Maar anderzijds hoort men ook het verwijt van de “teugelloosheid van de theologie” (Herman Philipse). Het feit dat ze strikt genomen geen eigen methode heeft, maar in zekere zin leentjebuurt speelt bij andere disciplines, is misschien ook haar wetenschappelijke zwakte.

Wat kan de theologie bijdragen tot het welzijn van andere geesteswetenschappen? Los van het opzetten van gemeenschappelijke onderzoeksprogramma's en van het organiseren van gemeenschappelijk onderwijs (voor bepaalde onderdelen althans), wat ik op grond van het bovenstaande mogelijk acht en wenselijk vind, denk ik dat de theologie ook een kritische functie kan uitoefenen ten overstaan van de andere geesteswetenschappen. Ze opent de blik van haar collega's voor dimensies die wellicht in de huidige onderzoekscultuur te gemakkelijk in de vergetelheid raken. Ik denk aan de volgende zaken:

- Ze herinnert aan het nut van het geest-postulaat als conditie van specifiek geesteswetenschappelijk onderzoek.
- Ze behoedt sommige takken van de geesteswetenschap voor reductie van haar methoden tot natuurwetenschappelijke methoden (pure empirie, logica, experimenteel, wiskundige modellen, enzovoort).

- Samen met de discipline religiestudies herinnert ze er de collega's binnen de geesteswetenschappen aan dat 'religie', respectievelijk de christelijke religie, een van de belangrijkste expressies is van de menselijke geest, van de menselijke cultuur.

- Ze herinnert de wetenschappelijke en academische wereld eraan dat ze de waarheidsvraag niet uit haar aandacht kan bannen (zogezegd omwille van wetenschappelijke methodologische vereisten). Wanneer de vraag naar de waarheid, en ruimer nog de vraag naar het samengaan van het ware, goede en schone (*verum, bonum et pulchrum*), uit de academie wordt gebannen, dan schieten mijns inziens de academie en de wetenschap tekort in hun wezenlijke opdracht en verliezen ze ten dele ook maatschappelijke relevantie.

- De theologie is niet alleen geïnteresseerd in de waarheidsvraag, maar ook in de zinvraag, dat wil zeggen de vragen naar de zin van het leven: waar kom ik vandaan? wat moet ik doen? welke is mijn uiteindelijke bestemming? Over de verhouding tussen de waarheidsvraag en de zinvraag valt veel te zeggen, maar in de context van ons betoog komt het erop neer dat de zinvraag de waarheidsvraag toe- buigt naar de concrete existentie van mens en samenleving. Als de theologie de zinvraag niet uitdrukkelijk blijft stellen, gebeuren er allerlei zaken waar we als maatschappij niet blij mee zijn; dan wordt namelijk de vraag naar de 'ware' betekenis van het leven tot een individuele opinie van ieder afzonderlijk, waarbij de waan van de dag, de emotionaliteit en allerlei vormen van ideologische beïnvloeding de bo- ventoon zullen gaan voeren. De theologie dient er, samen met de filosofie, ten slotte toe om een reflectie op de funda- mentele levensvragen op gang te houden en zo de (andere) geesteswetenschappen te betrekken op datgene waar hun onderzoeksobject eigenlijk over gaat. Zowel in de bestude- ring van de literatuur en de beeldende kunst als in andere geesteswetenschappen gaat het immers om de studie van manieren waarop mensen aan die levensvragen gestalte ge-

ven in heden en verleden. Door de geesteswetenschappen daaraan te herinneren kan de theologie bijdragen tot hun maatschappelijke relevantie.

3. Praktische implicaties

Ten slotte nog enkele woorden over de praktische implicaties van dit alles. Op grond van bovenstaande reflecties denk ik dat een integratie van de theologie (en de filosofie) als departement in de faculteit geesteswetenschappen in principe mogelijk moet zijn en in zekere mate zelfs wenselijk is. Maar op grond van wat er in Nederland feitelijk gebeurt, kan men de vraag stellen of deze integratie in de praktijk niet zal leiden tot de verschraling en zelfs de ontmanteling van het theologische onderzoek en onderricht. Ik stel immers vast dat er binnen de faculteiten geesteswetenschappen, zelfs binnen de departementen religiestudies, weinig tot geen aandacht is voor studierreinen die van oudsher deel uitmaakten van het theologische bedrijf, zoals de patristiek, de middeleeuwse filosofie en theologie, de kerkgeschiedenis, en zelfs de studie van de Bijbel en de dogmatiek, enzovoort. Daarom lijkt het me nodig dat er vrijplaatsen zijn, faculteiten met een relatieve zelfstandigheid en een eigen financiering, waar de theologie nog beoefend kan worden. Zoveel blijven er per slot van rekening in Nederland niet meer over. Het nadeel daarvan is evenwel dat de theologie als discipline dreigt geïsoleerd te raken, behalve wanneer ze continu probeert de dialoog met andere wetenschappen te cultiveren.

Ietwat buiten de opdracht die me is meegegeven, wil ik nog een laatste overweging formuleren, omdat ik denk dat die toch in belangrijke mate te maken heeft met de vraag die we hier behandelen. We moeten ons namelijk afvragen op grond van welke overwegingen universiteiten zich genoopt voelen tot reorganisaties van de faculteiten, tot schaalvergroting van de faculteit geesteswetenschappen en tot integratie van kleinere entiteiten. Mij dunkt dat de

huidige managementcultuur van onze universiteiten veel te maken heeft met de al dan niet expliciete grondovertuiging dat wetenschappelijke kwaliteit ten lange laatste een kwantitatieve, meetbare realiteit is, die economisch rendabel moet zijn. Wanneer een kwaliteitsvolle entiteit binnen het universitair bestel geen voldoende input (ik bedoel het aantal instromende studenten en tweede en derde geldstromen) en output heeft (ik bedoel het aantal afgeleverde diploma's, promoties, publicaties), dan is die ten dode opgeschreven of moet ze ondergebracht worden in een groter geheel dat wel voldoende resultaten heeft. Dat kwaliteit reduceerbaar is tot kwantiteit, is het grondpostulaat van de exacte wetenschappen. Dit postulaat is buiten zijn grenzen getreden en heeft zijn triomfantelijke intrede gedaan in de hele westerse cultuur. Het is in de loop van de voorbije eeuw een culturele evidentie geworden, die ook andere domeinen van onze samenleving beheerst. Het is een paradox dat ook de managers van de geesteswetenschappen zich vrij kritiekloos hebben neergelegd bij deze evolutie. Ze dreigen daarmee hun ziel te verliezen: dat is de cultuur van de 'geest'.

NOTEN

- I M. Leezenberg en G. de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor Geesteswetenschappen*, Amsterdam University Press: Amsterdam 2007 (5de dr.) zijn ook niet in staat een inhoudelijk verbindende grondslag aan te wijzen. Ze brengen de opkomst van de geesteswetenschappen vooral in verband met de contraverlichting (cultuurhistorisch) en met de universitaire hervorming onder invloed van Von Humboldt (institutioneel). Voorts verdelen ze de geesteswetenschappen in een aantal methoden, perspectieven en tradities: 1. de hermeneutische; 2. positivisme en structuralisme (sic!); 3. kritische theorie; 4. postmodernisme en verder. Kortom, niet erg duidelijk allemaal. Wel wijzen ze op een toenomen historisering van het gangbare (op de natuurwetenschap geënte) wetenschapsbeeld onder invloed van

- Thomas Kuhn. Ankersmit van zijn kant (in zijn *Denken over Geschiedenis. Een overzicht van moderne geschiedfilosofische opvattingen*, Wolters/Noordhoff: Groningen 1983) schijnt de rol van de hermeneutiek voor de historische wetenschappen te relativieren. Vraag is dus of de urgentie van een verenigende grondslag een strikt wetenschaps-theoretisch probleem is, dan wel een metafysisch postulaat.
- 2 NWO daarentegen onderscheidt – nogal willekeurig – acht wetenschapsgebieden: Aard- en levenswetenschappen (ALW), Chemische wetenschappen (CW), Exacte wetenschappen (EW), Geesteswetenschappen (GW), Maatschappij- en gedragwetenschappen (MAGW), Medische wetenschappen (ZONMW), Natuurkunde (N), en Technische wetenschappen (STW). Het NWO-gebied Geesteswetenschappen stimuleert onderzoek op het gebied van: geschiedenis, kunstgeschiedenis, archeologie, taal, spraak en logica, literatuurwetenschap, religiewetenschap, filosofie, film-, muziek- en theaterwetenschap.
 - 3 De NBC rangschikt de geesteswetenschappen – min of meer in de volgorde van het ontstaan – als volgt: 1. theologie, godsdienstwetenschappen; 2. geschiedenis; 3. algemene taal- en literatuurwetenschap; 4. taal- en letterkunde naar afzonderlijke talen; 5. kunstwetenschappen; 6. afzonderlijke kunstvormen; 6. theaterwetenschap, muziekwetenschap.
 - 4 *Einleitung in die Geisteswissenschaften. Versuch einer Grundlegung für das Studium der Gesellschaft und der Geschichte*, heruitgave Teubner, Stuttgart 1922, ⁸1979. Zie Jozef Keulartz (red.), *Kritiek van de historische rede. Wilhelm Dilthey* (inleiding Jozef Keulartz, vertaling Wilfred Oranje), Boom: Amsterdam 1994.
 - 5 Cf. W. Dilthey, *Afbakening van de geesteswetenschappen*, in: Keulartz (red.), *Kritiek van de historische rede*, pp. 124-133, vooral p. 124: “Naast de natuurwetenschappen is op natuurlijke wijze uit de taken van het leven zelf een groep van kennisvormen ontwikkeld die door *hun gemeenschappelijk object* met elkaar zijn verbonden: geschiedenis, economie,

rechts- en staatswetenschappen, godsdienstwetenschap, de studie van literatuur en poëzie, van architectuur en muziek, van filosofische wereldbeschouwingen en stelsels, en tot slot de psychologie. Al deze wetenschappen hebben betrekking op hetzelfde grote feit: *het menselijk geslacht*. Ze beschrijven en verhalen, oordelen en vormen begrippen en theorieën met betrekking tot dit ene feit.”

- 6 Cf. Dilthey, *Afbakening van de geesteswetenschappen*, p. 133: “Kortom, dit is het proces van begrijpen waardoor het leven over zichzelf in zijn diepten wordt opgehelderd, en anderzijds begrijpen wij onszelf en anderen alleen door het door ons beleefde leven in te brengen in elke uitdrukking-vorm van eigen en andermans leven. Zo is overal de samenhang van beleven, uitdrukking en begrijpen de *specifieke methode* waardoor de mensheid als geesteswetenschappelijk object aan ons verschijnt. De geesteswetenschappen zijn dus gefundeerd in deze samenhang van leven, uitdrukking en begrijpen. Hier pas komen wij tot een heel duidelijk kenmerk waardoor wij definitief de geesteswetenschappen kunnen afbakenen. Een wetenschap behoort slechts tot de geesteswetenschappen wanneer haar object ons toegankelijk wordt door *de houding die in de samenhang van leven, uitdrukking en begrijpen gefundeerd is*.”
- 7 Dit klassieke ideaal van de eenheid van de kennis wordt door tal van geesteswetenschappers als een metafysische veronderstelling gezien die ze niet nodig vinden. Overigens leeft dit ideaal (als theoretische unificatie) wel meer onder natuurwetenschappers.
- 8 J. Schins, *Hoeveel geest kan de wetenschap verdragen? Een grondslag voor de unificatie van natuur- en geesteswetenschappen*, Agora: Kampen 2000, p. 71.
- 9 Een postulaat is volgens sommigen een “propositie waarvan de waarheid zeker is, niet betwijfeld kan worden”. Bijvoorbeeld de postulaten van Euclides zijn: 1. door twee punten gaat een rechte lijn; 2. elk lijnstuk kan voortgezet worden tot een lijn; 3. gegeven een lijnstuk, bestaat een cirkel met dat lijnstuk als zijn straal; 4. alle rechte hoeken

zijn congruent; 5. twee parallelle lijnen snijden elkaar nooit, enz. Maar de vraag dient gesteld te worden hoe zeker een postulaat wel is. Een postulaat is een noodzakelijke vooronderstelling voor een conceptueel geheel. Zoals de postulaten van de praktische rede voor de ethiek (Kant), het causaliteitsprincipe voor de natuurwetenschappen en de axioma's van de meetkunde voor de euclidische geometrie. Maar dat maakt ze niet in absolute zin zeker, alleen noodzakelijk voor dat conceptueel geheel. De niet-euclidische meetkunde vervangt simpelweg axioma's/postulaten door andere, en in de hedendaagse fysica is het klassieke causaliteitsprincipe niet vanzelfsprekend meer.

- 10 Sander Bais, *It ain't necessarily so... Theologie in het licht van de natuurwetenschap*, p. 18 (Bijdrage aan een discussie-bijeenkomst over de 'wetenschappelijkheid van de theologie' georganiseerd door de Commissie Geesteswetenschappen van de KNAW, op 23 mei 2003 in het Trippenhuis te Amsterdam).
- 11 Schins, *Hoeveel geest kan de wetenschap verdragen*, p. 71.
- 12 Ibidem, p. 106-107. Om het fenomeen verandering te verklaren, maakt Aristoteles een onderscheid tussen twee principes of twee intrinsieke zijnsoorzaken, de stof (*hylè*), die de identiteit van het ding garandeert, en de vorm (*morphè*), die de eigenschappen van het ding bepaalt. De twee principes verhouden zich tot elkaar als potentie (potentialiteit, hetgeen realiseerbaar is) en act (actualiteit, hetgeen een bepaalde realisatie verwezenlijkt). De 'stof' is de materiële oorzaak, de 'vorm' is de formele oorzaak. De extrinsieke oorzaken zijn daaraan ondergeschikt: de efficiënte oorzaak is reduceerbaar tot de materiële oorzaak (de natuurwetten), en de doelloorzaak (of de finale oorzaak) is in de begeesterde natuur reduceerbaar tot de formele oorzaak.
- 13 Ibidem, p. 110.
- 14 Bais, *It ain't necessarily so*, p. 14.
- 15 Te raadplegen op: http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_doc_20111129_tologia-oggi_en.html.

16 Bais, *It ain't necessarily so*, p. 22: “De hamvraag is dan wat het betekent als de theologie ervoor kiest om een wetenschap te worden of zelfs te zijn. Er is dan in mijn ogen weinig keus. Het geheel van de theologie zal zich doorlopend moeten verstaan met alle wetenschappen. Dat is een niet geringe opdracht. Het debat over de ‘eigen identiteit’ kan niet langer binnen eigen gelederen afgewikkeld worden. Het betekent ook dat de theologie kritiek en onderzoek moet nastreven. Sterker nog, de theologie zou haar wezen ter discussie moeten stellen, want in de wetenschap bestaan nu eenmaal geen heilige huisjes, laat staan onfeilbare pausen, en dat maakt de operatie langdurig en pijnlijk. Dit proces is minder vrijblijvend dan menigeen denkt en ik verwacht dat de theologie haar uitzonderingspositie zal moeten opgeven en uiteindelijk zal oplossen in de verschillende aangrenzende wetenschappen.” Ik verwijst naar de hele discussie die vanaf de jaren tachtig in Nederland is gevoerd, bijvoorbeeld in H. Adriaanse, H. Krop en L. Leertouwer (red.), *Het verschijnsel theologie. Over de wetenschappelijke status van de theologie*, Boom: Meppel 1987, waarin simpelweg de plek van de klassieke theologie aan rijksuniversiteiten onderuit gehaald wordt.

17 De band tussen de systematische vakken binnen de theologie en de filosofie bestaat van oudsher (bijvoorbeeld bij Thomas van Aquino). De historische disciplines binnen de theologie hebben sinds de negentiende eeuw steeds meer weldoende invloeden en impulsen ondergaan van de filologie, de literatuurstudie en de geschiedwetenschap. Zo biedt het tijdschrift *Literature and Theology* (Oxford University Press) “a forum for interdisciplinary dialogue, inviting both close textual analysis and broader theoretical speculation as ways of exploring how religion is embedded within culture. Contributions, addressing questions of interest to both the disciplines of literature and theology, are encouraged to confront and challenge traditional modes of discourse within a wide range of related fields, encompassing biblical criticism, literary criticism, philosophy, politics, history,

cultural studies, and contemporary critical theory or practice”. Cf. <http://litthe.oxfordjournals.org/> (01-01-2010). In de twintigste eeuw heeft de praktische theologie dankbaar gebruik gemaakt van methoden en inhouden van godsdienstwetenschappen en van sociale disciplines, zoals de sociologie, de antropologie, enzovoort. Overigens wordt de strikte scheiding tussen wetenschapsgebieden en kennisdomeinen door nogal wat geesteswetenschappers en filosofen ontkend. Ze denken daarbij overigens vaker in termen van hybridisering dan in termen van eenheid of complementariteit.